

РАЈФАЈЗЕНОВО ЗАДРУГАРСТВО

Анстракт: У раду се говори о Фридриху Виљему Рајфајзену и начелима његовог задружног система (самопомоћ задругара која није искључивала помоћ са стране, ограничена територија дјеловања да би се задругари међусобно добро познавали, ступање у задругу без икакве уплате и уписивања удјела, солидарност и неограничена одговорност задругара, уношење постигнутог вишка у резервни фонд који је недјелив, бесплатност функција и ограниченост рада само на задругаре). Рајфајзенова начела се упоређују са начелима рочдељског и Шулце-Деличевог задружног система.

Кључне ријечи: задругарство, Рајфајзен, Шулце-Делич, рочдељски пионири.

Откако постоји човјечанство постоје и облици заједничке економије, који се мање-више приближавају облику задругарства. У праисторијско доба људи нису могли другачије живјети и опстати него у великим заједницама. Заједно су се бранили и нападали, ишли у лов и риболов, правили склониште и живјели.¹

У старом вијеку јављају се облици економског удруживања слични структури савременог задругарства. Вавилонци су имали установе за издавање земље у закуп сличне задругама. Код Грка и Римљана постојала су међу малим занатлијама удружења за сахрањивање и осигурање, а функционисала су на основу узајамне помоћи. Један њемачки економист сматрао је вечере љубави (агапе) првих хришћана примитивним обликом потрошачког задругарства.² Прве ловачке и рибарске задруге старије су од земљишних општина и еснафа.³ Најстарији цех о којем постоје подаци јесте рибарски цех у Вормсу (Њемачка) из 1106. године. Задатак цехова био је да члановима осигурају узајамну помоћ у случају смрти, болести и других несретних случајева. У сфери економије

¹ Михаило Аврамовић, *Земљорадничко задругарство* (Београд: 1912), 3

² Громослав Младенац, *Историја задружних доктрина* (Београд: Штампарија "Привредни преглед", 1935), 13–14

³ Вахан Тотомианц, *Кратак уџбеник задругарства и политичке економије*, превод Драг. М. Михајловић (Београд: Издавачко-просветна задруга С. О. Ј.), 43

њихов задатак је био елиминисање нелојалне конкуренције у оквиру цеха, а и ван њега, одређивањем минималних цијена⁴

У средњем вијеку сељаци у швајцарским, француским и италијанским Алпима оснивали су задруге за производњу сира. На тај начин осигуравали су велике количине млијека неопходне за његову сталну производњу. Задруге нису имале писана правила, него су радиле на основу обичајног права. Та друштва су се касније мјестимично преобразила у задруге које су имале писана правила и законе.⁵

Ако се проматрају прилике које су владале за вријеме првих појава модерног задругарства у земљама гдје је оно и никло, уочавају се многобројна добротворна друштва која су имала задаћу да помажу сиромашно становништво. Многи сматрају да су ова друштва прелаз ка модерном задружном покрету. У Њемачкој се претечама потрошачког задругарства сматрају удружења која су називана штедионице. Сиромашни радници уплаћивали би у задружну благајну одређени износ новца којим би навелико куповали робу и продавали члановима по набавној цијени.

Након многог лутања и покушаја које су чинили учени људи, економисти и многи други поборници социјалне правде, појавила се у Енглеској прва модерна задруга. Највећа заслуга у изградњи модерног задругарства у његовим почецима има енглески богати индустријалац Роберт Овен (1771–1858).⁶ Он је гледао на рјешење друштвеног проблема у примјени методе "економског удруживања". Ово би удруживање имало да оствари укидање добити на роби. Суштина Овенове мисли је да је највеће зло човјечанства трка за зарадом. То долази отуда што се економска добра продају скупље од цијене коштања, која је праведна цијена.⁷

Не много мању заслугу за задружни покрет има и Овенов савременик Енглеz Вилијем Кинг (1786–1865), по занимању лекар. Он је оснивао потрошачке задруге и истакао се развијањем задружне теорије. Кинг је од 1828. до 1830. издавао у Брајтону лист "Брајтонски задругар". У листу је углавном писао Кинг, а помагала му је жена пјесника лорда Бајрона. Она се изјашњавала за политичку неутралност задруга.⁸ Задружно схватање Кинга најбоље се види из његових ријечи: "Ипак је велика одлика задружних организација прије свега у томе, што се може почети са радом без икаква капитала. Ништа више не треба човјеку него његова надница и један поштени друг. Ако нађу још и трећега,

⁴ Arne Eggebrecht и други, *Povijest rada. Od starog Egipta do danas*, превод Marija Katičić-Horvat и Dragutin Horvat (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1987), 126

⁵ Vjekoslav Selak, Hamid Bogučanin, Sadžida Kasapović, *Poljoprivredno zadrugarstvo* (Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 2002), 35; Тотомианц, *Кратак уџбеник*, 43

⁶ Nikola Jarak, *Pod zastavom duginih boja* (Sarajevo: Štamparija Društva Prosvete, 1933), 16

⁷ Младенац, *Историја задружних*, 27

⁸ Тотомианц, *Кратак уџбеник*, 47–48

могу рећи да троструко уже није лако прекинути."⁹ Иако су Кингове задругарске установе имале довољно присталица, не само у Брајтону него и у другим мјестима Енглеске, оне се ипак нису могле одржати због немања правила и неупућености људи да их прихвате. Радничка класа се окренула чартистичком покрету, јер је од њега очекивала спас од животних недаћа а не од задругарства. То је трајало до 1844. године, када се велики дио радника разочарао у чартистички покрет и чврсто латио економске самопомоћи.

Група радника ткача мале фабричке варошице Рочдеља, у коме је тада владала криза и беспослица, на једном састанку предложили су да се оснује потрошачка задруга. Рочдељски пионири (27 мушкараца и једна жена) су од својих удјела закупили простор у споредној улици Рочдеља и 21. децембра 1844. године отворили малу продавницу у којој су намирнице биле маслац, шећер, брашно, овсена крупа и свијеће. Предложено је да, осим уложеног капитала, који је награђиван према његовој величини, треба наградити и купца. Подјела добити према куповини покренула је чланове да све више купују у својој продавници. Слава Рочдељске задруге пронијела се по Британији и Европи. Године 1864. у Манчестеру је основана "Енглеска главна набављачка задруга", са циљем куповине на велико и производње у широким размјерама и у индустрији и у сељачком газдинству.¹⁰

У Њемачкој се судач и народни посланик Херман Шулце-Делич (1808–1883) сматра творцем задружног покрета. Живио је у вријеме када је велика индустрија појачаном производњом и јефтинијим цијенама пријетила да потпуно уништи занатство. Тако је дошао на мисао да се занатлије морају удружити, па да заједнички знатно јефтиније набављају сировине које су им потребне у њиховом раду. Он је створио један практичан задружни покрет који су углавном усвојиле задружне организације средњих класа у варошима: мали посједници, занатлије и трговци, не само у Њемачкој него и у другим земљама.

Прве организације задружног карактера Шулце-Делича у његовом малом родном мјесту Деличу датирају од 1849. године. То су биле *Благајна за помоћ у случају болести и смрти* и *Задруга столара за набавку сировина*. Годињу дана касније Шулце је у Деличу основао прву кредитну задругу помоћу које су занатлије лакше долазиле до готовог новца неопходног за куповину сировина. Након тога је основао продајну задругу, а затим и потрошачку. Године 1859. све задруге је ујединио у задружни савез.

Шулце-Деличова идеја била је да произвођаче помогне кредитом. Рекао је: "Не заборавите да је ваш циљ, да позајмљујете да би могли производити, то јест да новцу који узмете у зајам дате већу вриједност, тако да сте у могућности да исти вратите са интересом и извјесним добитком. Али немојте никада позајмљивати да би потрошили на непродуктивне ствари, као што је чест слу-

⁹ Jarak, *Pod zastavom*, 17–18

¹⁰ Тотомианц, *Кратак уџбеник*, 58–59

чај код најамних радника, који послије долазе у немогућност да одговоре својим обавезама".¹¹

Као што је Шулце-Делич створио тип кредитних задруга за набавку и заједничку продају, које су биле подешене према потребама средње варошке класе, тип сељачких задруга је створио такође један Нијемац – Фридрих Виљем Рајфајзен. Он се родио 1818. године у малој вароши Хаму, у Рајнској области, седми од деветоро дјеце земљорадника и предсједника општине Готфриуха Фридриха Рајфајзена, који је умро када је отац будућег кредитног задругарства имао четири године.

Послије завршене основне школе подучавао га је локални свештеник, углавном у часовима када није помагао мајци у пољским радовима. То је, без сумње, у великој мјери допринијело формирању два основна елемента његове будуће дјелатности: вјерског духа и љубави према пољопривреди. У седамнаестој години ступио је добровољно у војску, имајући за циљ да се активира. Војску је напустио у двадесет петој години, у звању артиљеријског официра, због очне болести, која му се тада појавила и од које је боловао цијелог живота. На заузимање једног од његових ујака, добио је општинску службу. У двадесет седмој години постао је предсједник Општине Вајербуш, гдје је показао велике организаторске способности.¹² Године 1847. био је свједок велике биједи међу сељацима, која је настала послије неродне године. Размишљајући како да помогне угроженима, дошао је на идеју да оснује добротворно друштво. Тада је у Њемачкој био обичај да се у сличним приликама прибјегава скупљању прилога за оне којима је то потребно. И вајербушко друштво пошло је тим путем, скупљајући прилоге од имућнијих људи и дијелећи храну оскуднима.¹³ У зиму 1847/1848. године у том крају завладала је глад. Рајфајзен је организовао набавку брашна и бавио се производњом хљеба, који је имао двије цијене: једну за богате, другу за сиромашне. Ова пекара успјела је да снизи цијену хљеба у цијеломе крају.¹⁴

Идуће године Рајфајзен је премјештен за предсједника у оближњу Општину Фламерсфелд. Ту је, са шест имућних становника, основао *Фламерсфелдско друштво за помоћ сиромашним земљорадницима*. Оно је куповало стоку и давало је становницима на отплату, обично на пет година. Међутим, земљорадници су имали и друге потребе које нису могли задовољити јер нису имали новац, те је ово друштво почело одобравати новчане кредите. Да би се

¹¹ Џемс Питер Ворбас, *Задружна демократија: путем слободног удруживања људи као потрошача: расправа о задружном покрету, његовој филозофији, методама, дјелатности и могућности...* (Београд: Задружна штампарија, 1935), 99–100

¹² Младенац, *Историја задружних*, 73

¹³ Мих. Аврамовић, *Шта се дешава у свету на задружном пољу, Италија – Немачка – Аустрија – В. Британија – Белгија – Швајцарска – Ческа – Бугарска – Шведска – Финска. I Борбе* (Београд: Савез набављачких задруга државних службеника, 1934), 34

¹⁴ Младенац, *Историја задружних*, 73

прибавили потребни капитали, присаједињена је овом друштву једна штедионица. Тако је, од благајне за помоћ, Друштво постало установа за кредит и штедњу.¹⁵ Циљ ове задруге био је сузбијање лихварског кредита, давање кредита под повољним и врло малим каматним стопама, набављање кредита, справа и пољопривредних машина за боље обрађивање земље.¹⁶

У јесен 1852. године Рајфајзен је премјештен у село Хедесдорф и ту је у фебруару 1854. године основао *Хедерсдорфско добротворно друштво*. Чланови Друштва тражили су од Рајфајзена да се оснује нешто слично Шулцеовим задругама. Рајфајзен се томе противио, али је био принуђен да попусти и у Хедерсдорфу је основао благајну за помоћ. Њене су основе биле углавном Шулцеове: самопомоћ, солидарна одговорност, узајмљивање и враћање, плаћање интереса на позајмицу. Рајфајзен је у почетку унио као своје бесплатност управе, а касније су га саме прилике нагнале да уведе недијељење добити и образовање једнога недјелјивог фонда, ограничавање само на област у којој се сви људи добро познају. Рајфајзен је у привредном смислу све зло видио у утицају тржишта и помињао је с уздахом вријеме када сељак није ни куповао ни продавао. Његов идеал је била затворена привреда. Стицај прилика навео га је да оснива и пропагира апарат који јача и све више сарађује с тржиштем.¹⁷ Ускоро је ову благајну замијенио кредитним удружењем (*Кредитна задруга у Хедесдорфу*).

Успјех хедесдорфске задруге имао је за посљедицу да Рајфајзен створи, уз помоћ својих пријатеља, сличне кредитне благајне и штедионице по другим мјестима. Године 1862. формирао је четири овакве задруге, чији је напредак у почетку био постепен. Пошто је круг дјелатности мјесних кредитних благајни био територијално ограничен, Рајфајзен је морао приступити њиховој централизацији. Формирао је 1872. Рајнски кредитни савез, а 1874. године још два слична савеза за Вестфалију и Хесен. Године 1876. груписао је обласне савезе и оформио главну кредитну установу "Landwirtschaftliche Zentral Darlehnskasse für Deutschland" у облику акционарског друштва, које је касније постало "Deutsche Raiffeisenbank A. G."¹⁸

Повећавањем броја задруга осјетила се потреба за једном општом централом, која би се старала о општим интересима и помагању задруга. Године 1877. створен је Савез земљорадничких задруга Рајфајзенова типа. Савез је основан само од кредитних задруга и у њему су још дуго чланице биле само ове задруге. Примјетно је да је развој кредитних задруга, послије оснивања

¹⁵ Аврамовић, *Шта се...*, 34–35

¹⁶ Тодор Крајничанац, *Циљ и развој задругарства* (Скопље: 1930), 22

¹⁷ Аврамовић, *Шта се...*, 35

¹⁸ Младенац, *Историја задружних*, 74–76

савеза, добио знатан полет. Број задруга у Савезу повећао се од 1877. до 1892. године са 30 на 1.086.¹⁹

Рајфајзеново задругарство било је зановано на јефтином кредиту намијењеном сељаку односно пољопривреднику. У својим начелима Рајфајзен полази од идеје самопомоћи. Самопомоћ није искључивала туђу помоћ, нарочито државну, јер помоћи ближњем у невољи је и хришћанска заповијест. Земљорадничко задругарство Рајфајзеновог правца због недостатка средстава за рад увијек је било склоно да тражи помоћ од државе, док су два друга система то изричито одбијала, јер су сматрала да ће тако најбоље сачувати независност задружног покрета. Начело самопомоћи у ствари се своди на питање стварања потребних средстава за рад. За разлику од рочдељаца и Шулице-Делича, који су инсистирали на дионичком капиталу, Рајфајзен је био против удјела. Он је у правилима својих задруга предвидио уписивање удјела тек када је на то био приморан прописима њемачког Закона о задругама, донесеног под утицајем Шулице-Делича. Рајфајзен је и тада настојао да изигра законске прописе, предвиђајући веома мале удјеле, само од по неколико фенинга.²⁰ Он је добро познавао прилике у граду и на селу. Грађани запослени у државној служби, фабрици, занатској или трговачкој радњи долазили су до готовине примајући мјесечну плату или седмичну зараду. Занатлије су имале приходе од продаје својих производа или од пружања услуга, а трговци и угоститељи од својих послова. Они су могли да издвоје новац за велике уплате за задружне удјеле. Сељак, међутим, није имао готовину да би могао уплатити удјеле у високом износу, а још мање да би уписао и у готовом новцу уплатио више таквих удјела.²¹ Рајфајзен

¹⁹ Голуб Марковић, *Задруге и њихов развој у Великој Британији, Њемачкој, Швајцарској, Данској и Југославији* (Београд: Правни факултет, 1937), 135

²⁰ Ђорђе Давидовић, *Идеолошке основе нашег задругарства* (Београд: Економско-финансијски живот, 1940), 68

²¹ Nikola Jarak, *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo* (Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1956), 131; У Босанској Крајини (Краљевина СХС/Југославија) између два свјетска рата удјели задругара износили су 100 динара (Архив Републике Српске у Бањој Луци, Краљевска банска управа Врбаске бановине, III–10, док. бр. 98, Повјереништво Сарајевског савеза српских земљорадничких задруга у Бањој Луци КБУВБ, Пољопривредно одјељење, Бања Лука 11. 11. 1930; АРСБЛ, КБУВБ, III–10, док. бр. 212, Житарска задруга у Санском Мосту Министарству пољопривреде у Београду, Сански Мост 15. октобра 1931; АРСБЛ, КБУВБ, III–10, док. бр. 800, Општинска управа Крњеуша, Подаци о Земљорадничкој задрузи у општини Крњеуша, Крњеуша 18. 5. 1940). Колико је било потребно времена да се заради 100 динара можемо сазнати из докумената у којима су наведене висине надница. Грађевински радници у Краљевини Југославији, зависно од фирме, радили су: девет, 10, 10,5 и 11 сати. Радно вријеме грађевинских радника у Врбаској бановини трајало је углавном 10 сати. (*Зборник Југославије и њених бановина, градова, срезова и општина*, Општи део, Београд 1931, стр. 144) Висина наднице од 1929. до 1937. године обичног надничара (радника) у Врбаској бановини кретала се од 10 до 30 динара, а мајстора (зидара, тесара, столара, бравара, лимара, фарбара) од 30 до 80 динара. На висину надница у том периоду утицала је економска криза, понуда и потражња радне снаге (мајстора и радника). Ни сви мајстори и радници нису били исто плаћени, што је зависило од њихове спретности, физичке снаге и количи-

је као извор новца за задруге на прво мјесто стављао марљиву штедњу задругара, односно улоге на штедњу. Улоге на штедњу примала је задруга прво од својих задругара, па ако је задрузи недостајало новца, онда од пријатеља. Уколико се на овај начин не би створила довољна сума за кредитирање сељака, онда се прибјегавало узимању привремених зајмова од страних друштава, приватних банака и тражењу субвенције од државних власти. Карактеристична црта Рајфајзенове задруге је и дјечија штедња. Обавезном и сталном штедњом формирао се сигуран новчани фонд који је био основа самопомоћи. На улоге се плаћала камата и она је била нижа од камате која се наплаћивала од позајмица.²²

Рајфајзен је придавао огромну важност личном додиру чланова и такорећи узајамној моралној контроли. За разлику од Шулиц-Делича, који је био за пространо подручје дјеловања задруге и за пријем у задругу што већег броја задругара и то из различитих привредних категорија, јер је сматрао да ће само на тај начин задруга моћи успјешно да послује, рочдељци ово питање нису ни разматрали. Рајфајзен је за кредитно задругарство увео ограничен рејон рада. Задруга је требало да има веома сужен круг дјелатности: између 600 и 3.000 становника. По Рајфајзену, замљорадничке кредитне задруге морале су свој рад да ограниче на одређену територију: на једно село, парохију (жупу) или општину. У његовом систему услуге поједине задруге нису могли да користе сви људи којима она може бити корисна, већ само они који су становали на територији на којој је она развила своју дјелатност. Једно лице није могло бити члан више задруга, већ само једне. То је омогућавало задругарима да се међу собом упознају и да врше узајамну контролу, не само с обзиром на односе са задругом већ и на њихову цјелокупну дјелатност, као и на начин њиховог живота. Блиско познанство чланова једних са другим могуће је само када их нема много. Онемогућавање злоупотребе лакше је када се људи међусобно познају. Повјерење које је потребно управи за успјешније вођење послова такође је веће тамо гдје нема тајанствених незнанаца. Земљорадничка задруга је удружење у којем задругари за друштвене обавезе солидарно одговарају цијелим својим имањем. Ако је задружна област велика, онда је веома тешко пратити понашање и рад сваког појединца у задрузи.

Рајфајзен је ограничио рад задруга искључиво на задругаре. Новчана средства из расположивих извора користе искључиво чланови задруге. На средства која се повјеравају задрузи од нечланова, ограничавају се њихова права само на припадајућу камату. У Шулице-Деличевом систему начело пословања искључиво са задругарима није уопште од принципијелне важности. Слобо-

---

не посла којег су могли да ураде за одређено вријеме (АРС БЛ, КБУВБ, V-27/159, док. бр. 25532/31, Исплатна листа за Милу Јукића и другове и возаре од 1. августа до 5. септембра 1931, Кључ 5. септембра 1931; АЈ, фонд 62, фасцикл 1642, *Cenovnici građevinskog materijala i radne snage u Vrbaskoj banovini od 1926 do 1942*).

²² Крајничанац, *Циљ и*, 23; Никола Илијић, *Историја задруга код Срба* (Београд: Службени лист СРЈ, 1999), 255; Ворбас, *Задружна демократија*, 100

да рада код задругара много је већа него код Рајфајзена. Рочдељци правилима своје задруге нису ни предвидјели начело ограниченог рада само на задругаре, нити су га у пракси примјењивали.

У Рајфајзеновим задругама највише се водило рачуна о особинама чланова. Улаз у задругу подвргнут је ригорозној анкети о моралној квалификацији онога који жели да јој приступи. Сваки становник са територије на којој се простире рад задруге може ући у задругу ако ужива глас поштене особе. Он не смије бити одан пијанству, љенчарењу, коцки и лихварству. Чланови задруге требају да имају пред очима опште добро, а не личне прохтјеве. Задруге не само да морају штитити задругаре од свих материјалних недаћа, него морају утицати на што моралнији живот задругара, сузбијати алкохолизам, расипност и сваки неуредан живот.²³

Финансијска база за задруге стварана је солидарном и неограниченом одговорношћу коју примају чланови за обавезе које је задруга примила на себе. Ово правило одговарало је основној идеји задругарства Рајфајзеновог типа: солидарност свих чланова задруге, гдје одговарају сви за једног и један за све. Финансијска основа задруге стварана је помоћу резервног фонда, који је настајао од постигнутих вишкова задруге. Задруга не тежи остваривању добити у своме пословању, већ има за циљ економско јачање сиромашних и морални и интелектуални напредак својих чланова. Сваки постигнути вишак ишао је у резервни фонд и на социјална давања. За разлику од рочдељаца и Шулце-Делича, гдје се вишак у одређеним процентима враћао задругарима сразмјерно пословању са задругом, код Рајфајзена се вишак није могао дијелити између задругара, него је остајао у задрузи као недјељив задружни иметак. Задруга је тако стварала сопствени капитал који је користила у своме пословању. Створене резерве служиле су задрузи као најбоље јемство за њену самосталност и несметан рад, а и за покриће евентуалних губитака. На овај фонд задругари нису имали никакво право ни после престанка рада задруге. Он се давао на чување и укамаћивање и предавао заједно са каматом оној задрузи која буде формирана по истим начелима на територији ликвидираних задруге. Овај резервни фонд могао је да се подијели једино у случају ако у мјесту или крају гдје је радила ликвидирана задруга буде основано више задруга. У том случају резервни фонд се дијелио на све задруге, које су морале да га воде као недјељив резервни фонд. Идеја недјељивог фонда одговарала је идеји солидарности која се преносила са садашње на будуће генерације. Рајфајзеново схватање било је

---

²³ Тотомианц, *Кратак уџбеник*, 109; Младенац, *Историја задружних*, 78; Давидовић, *Идеолошке основе*, 65–66; Јарак, *Под zastavom*, 62–63; Илијић, *Историја задруга*, 256; Савка Халуза-Парис, *Појава и развој земљорадничког задругарства у Србији. Период до Првог свјетског рата* (Београд: Задружна књига Београд, 1966), 89; Богољуб Н. Милошевић, *Хришћанска црква и задругарство* (Београд: Штампарија Раденковић, 19??), 35; Srećko Karaman, *Seoske zajmovne blagajnice po sustavu F. V. Raiffeisena. Kratki podaci i upute dra. Srećka Karamana* (Zagreb: 1895), 43

потпуно супротно пракси свих тадашњих финансијских организација и тадашњих држава, а и данас га увелико користе многе владе које, уговарајући дугорочне зајмове, остављају идућим генерацијама обавезу трошкова које су учиниле претходне генерације.²⁴

Рајфајзен никада није давао на зајам велике суме новца, јер то није одговарало принципу кредитних задруга за давање кредита. Двојица задругара увијек су гарантовали за једног. Као јемство је служио и ауторитет задруге, као и морал који је владао у задружном покрету. Зајмови његових кредита углавном су били сезонски.²⁵ Ова мјера оправдана је нужношћу да се задружне организације прилагоде потребама пољопривреде, којој је требало одобравати произвођачки кредит на дужи рок (обично на девет мјесеци) него што је био рок у трговини. Произвођачки кредити могли су се продужавати до двије године. Рајфајзен је нарочито инсистирао на томе да се уговорени зајам исплати у року. За вјештачка гнојива, сјеме, сточну храну и сличне сељакове потребе, рок исплате био је најдаље до идуће жетве. Залагао се да се зајам врати без одлагања, јер ако би враћање било одложено за идућу годину, онда би зајам за сљедећу годину, који би био подигнут за исте потребе, био придодат првом, те би тиме исплата постајала све тежа и тежа, а каткад чак и немогућа.

Рајфајзен је водио рачуна о разлици која мора постојати између кредита за производњу и дугорочног кредита за непокретности. Он каже: "Рок за који неко може позајмити може се продужити сразмјерно повећању капитала резервног фонда. Кад је овај довољан, задруге могу служити као хипотекарне банке". Одавде произлази да се могу одобравати и дугорочни кредити.²⁶ Кредити за инвестиције давани су на дужи рок (до 10 година).

Рајфајзенове задруге су карактеристичне по томе што су помоћу удружених капитала самих задругара давале сељацима кредит који је био јефтинији и приступачнији. Првенствено су давале помоћ оним задругарима који су запали у финансијске проблеме и дошли у ситуацију да морају своја имања продати по знатно нижим цијенама него што она вриједе. Задруге су узимале та имања и давала их бившим власницима да их обрађују, али под надзором управног одбора. На тај начин зеленаши су спречавани да за мали новац дођу до читавих комплекса имања.²⁷

Рајфајзенова правила су усвојиле, каткад са извјесним измјенама, и друге земље. Ове измјене објашњавају се потребом да се задругарство прилагоди различитим условима разних националних привреда у оквиру којих оно има да се развија. У Италији се задруге разликују само по томе што нису биле етичко-хришћанског карактера, Задругарство је било под јаким утицајем католичког

---

²⁴ Младенац, *Историја задружних*, 78–79; Давидовић, *Идеолошке основе*, 80

²⁵ Крајничанац, *Циљ и*, 25

²⁶ Младенац, *Историја задружних*, 80

²⁷ Крајничанац, *Циљ и*, 25

свештенства, које му је дало јасно изражен вјерски карактер.²⁸ За вријеме аустроугарске управе у Босни и Херцеговини српско друштво "Просвјета" давало је велики подстицај оснивању задруга. Живље оснивање задруга отпочело је након што је Земаљска влада Босне и Херцеговине 1908. године одобрила задружна правила "Просвјете".²⁹ "Просвјетина" правила била су у основи Рајфајзенова, прилагођена српском сељаштву у Босни и Херцеговини. Правилима је било одређено да ће задруге "по могућности куповати земљу и препродавати је члановима, као и кметска селишта (читлуке) и тим начином откупљивати чланове кметове".³⁰

Задруге су набављале новчана средства и разне артикле у већим количинама, па су их расподјељивале у мањим количинама задругарима. Тим начином долазили су сељаци до јефтине јер вјештачког ђубрива, пољопривредних машина, сјемена, радне и приплодне стоке, садница и хране. За потребе сељака задруга је све набављала јефтине и бољег квалитета него што би појединачно сваки задругар могао набавити. Оне су елиминисале посреднике и зеленаше и набављале фабричке производе директно из фабрика.

Осим кредитних Рајфајзенових задруга, које су биле најбројније, постојале су и произвођачке: мљекарске, виноградарске, рибарске, воћарске, уљарске, пчеларске, сточарске, житарске и друге задруге. Произвођачке задруге, као мљекарске и виноградарске, значајне су јер су омогућавале да се производи (млијеко, грозђе) прераде у сир, вино, ракију.

На скупштинама задругара бирани су, најчешће из реда задругара, управни одбор, надзорни одбор и благајник (рачуновођа). Све функције су почасне и не плаћају се, осим функције рачуновође. Благајник брине о задружним књигама и благајни. Он не смије бити члан управе и мора бити плаћен. Управа се обично састојала од пет задругара. Један је од њих предсједник задруге, један је његов замјеник, а тројица су чланови. Управне одлуке биле су важеће ако су биле потписане од тројице задругара.³¹ Завођење бесплатне службе чланова управе и плаћање само књиговође омогућавало је то што су Рајфајзенове задруге биле мале.³² Вршење дужности из почасти олакшано је чињеницом што су послови ограничени, тако да је особама које су на челу задруге или њеној управи довољно да за задружне послове посвете пола дана седмично, што је Рајфајзен и усвојио. Рајфајзен је нагласио: "У другим финансијским установама чланови дирекције, управног и надзорног одбора примају врло високе плате и накнаде. Остављајући на страну питање да ове функције могу

²⁸ Младенац, *Историја задружних*, 86–89

²⁹ Југај Томичић, "Zadugarstvo Jugoslavije", *Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyd* (Zagreb: 1929), 33; Архив Републике Српске у Бањој Луци, Краљевска банска управа Врбаске бановине, III–10, док. бр. 84, *Правила српске земљорадничке задруге*, Сарајево 1911, члан 2

³⁰ Тодор Крушевац, "Задругарство у Босни и Херцеговини", *Преглед*, Књ. 16, Св. 204, (1940): 601

³¹ Крајничанац, *Циљ и*, 26–27

³² Тотомианц, *Кратак уџбеник*, 109

бити сматране као извор добити или не, овим поступком ствара се опасност да се предузеће наведе да ради што више послова и тражи што више добити, да би могло платити дневнице и велике тантијеме. Али у томе је најочевиднија опасност за добар ток послова једне такве установе."

Рајфајзен је сматрао да задруге треба да развију код народа "двије основне врлине неопходне за материјално подизање народа: штедњу и марљивост". "Марљивост може да опстане само под условом да доноси корист. Корист даје вољу за све већи напор. Да би рад био користан, треба зарађене новчане фондове употребити не само сигурно него и продуктивно. Кад се једном отпочне штедјети, то постаје нарочито задовољство, првенствено ако се на тај начин дође до потребних средстава за напредак домаћинства." Задруге нису требале само да обезбјеђују заинтересованима потребан новац, већ и да омогуће сигурно пласирање штедних улога. Зато су се ове задруге звале благајне за кредит и штедњу.³³ Успостављајући честе контакте међу члановима, задруга је изазвала осјећај узајамности. Човјек се на селу није више осјећао у оној мјери усамљен и напуштен као раније. Задругарство је показало сељаку надмоћ задружног рада над индивидуалним, заинтересовало га је за рад који је прелазио оквир његовог газдинства.³⁴

Говорећи о задружним скупштинама, Рајфајзен препоручује: "Све што се у задружним скупштинама расправља, нека не буде ни вјерске ни политичке нарави. Задруге нису друштва која би се имала бавити тим питањима. Ако задруга правилно врши своју задаћу, онда је сигурно учинила много за вјерски, политички као и друштвени живот."³⁵ У Рајфајзеновом задружном схватању преовладавало је убјеђење да економска дјелатност човјека треба да буде потчињена захтјевима етичког карактера, то јест хришћанском моралу. Приликом једног задружног конгреса 1885. године Рајфајзен је рекао: "Проповиједати хришћанску вјеру љубављу према ближњем ето рјешења тобожњог социјалног система."³⁶ Организације коју је створио Рајфајзен нису питале нове чланове које су странке или вјере (католик или протестанат), него су им само изражавале жељу да вјерно прате Христове заповијести и сарађују на доласку његовог царства на земљи.

Временом се здравствено стање Рајфазена све више погоршавало. Потпуно је ослијепио. Умро је у Нојвиду 1888. године.³⁷ Два барелефа споменика који су му подигли у Нојвиду носе ова два натписа, који карактеришу основне

³³ Младенац, *Историја задружних*, 79–81

³⁴ Милан Комадинић, *Скице и огледи за једну историју задругарства у Србији* (Београд: Штампарија Привредни преглед, 1934), 33

³⁵ Јарак, *Pod zastavom*, 27

³⁶ Младенац, *Историја задружних*, 81

³⁷ Младенац, *Историја задружних*, 77; Karaman, *Seoske zajmovne*, 9

принципе његове мисли: "Самопомоћ", с једне, и "Љубав према ближњем", с друге стране.³⁸

Zeljko Savanovic

Raiffeisen Cooperatives

Summary

The first modern cooperatives with the written rules and laws appeared in the Western Europe in the middle of XIX century. There were several cooperative directions, but the most important were the Rochdale and two German ones, Schulze-Delitzsch and Raiffeisen. When we compare the environment in which they incurred, their founders and the most important principles of these cooperative systems, we can say they were adjusted to those who needed it. The Rochdale cooperatives were created in the proletarian environment and they were consumer-purchaser ones. Schulze-Delitzsch created a type of credit cooperatives for purchase and joint sale, which was adjusted to the requirements of a middle-class borough. The Raiffeisen cooperatives was based on cheap loans for a peasant or farmer. In his principles Raiffeisen starts from the idea of self-help. Self-help did not exclude outside help, because it is the Christian commandment to help neighbor in need. As a source of money for the cooperative Raiffeisen put in the first place deposit savings of cooperatives and non-cooperatives, and if that would not be enough, then they would use temporary loans from banks and seek for subsidies from the national governments. In order to know and control each other, the work of cooperatives was limited to a specific territory: parish, village or municipality. Membership in the cooperative was free of charge, while shares were very small or non-existent. A cooperative member had to be morally suitable. He could not be given in to drunkenness, idleness, gambling, usury, extravagance and disorderly life. The surplus realized in that cooperatives was not distributed to cooperative members, but entered into the reserve fund, which was used for covering potential losses. Work of cooperatives was limited solely to the members of cooperatives, while the cooperatives responsibility was joint and unlimited. All functions in cooperatives, except accountants, were honorary and were performed free of charge. Raiffeisen believed that in such way the cooperatives would be provided with security and lead to potential cost savings in overheads, and develop spirit of solidarity among the cooperative members.

---

³⁸ Младенац, *Историја задружњи*, 78

Извори и литература

Необјављени извори

1. Архив Југославије (Београд)
2. Архив Републике Српске (Бања Лука)
3. Фонд Министарства грађевина
4. Фонд Пољопривредног одјељења Краљевске банске управе Врбаске бановине
5. Фонд Техничког одјељења Краљевске банске управе Врбаске бановине

Објављени извори

1. *Зборник Југославије и њених бановина, градова, срезова и општина*, Општи део, Београд 1931.

Литература

1. Аврамовић, Михаило. *Земљорадничко задругарство*. Београд: 1912.
2. Аврамовић, Михаило. *Шта се дешава у свету на задружном пољу, Италија – Немачка – Аустрија – В. Британија – Белгија – Швајцарска – Ческа – Бугарска – Шведска – Финска. I Борбе*. Београд: Савез набављачких задруга државних службеника, 1934.
3. Ворбас, Џемс Питер. *Задружна демократија: путем слободног удруживања људи као потрошача: расправа о задружном покрету, његовој филозофији, методама, делатности и могућности...* Београд: Задружна штампарија, 1935.
4. Давидовић, Ђорђе. *Идеолошке основе нашег задругарства*. Београд: Економско-финансијски живот, 1940.
5. Eggebrecht, Arne, Jens Flemming, Achatz Muller, Gert Meyer, Alfred Oppolzer, Akos Paulinyi и Helmut Schneider. *Povijest rada. Od starog Egipta do danas*, превод Марија Катић-Норват и Драгутин Норват. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1987.
6. Илијић, Никола. *Историја задруга код Срба*. Београд: Службени лист СРЈ, 1999.
7. Комадинић, Милан. *Скице и огледи за једну историју задругарства у Србији*. Београд: Штампарија Привредни преглед, 1934.
8. Крајничанац, Тодор. *Циљ и развој задругарства*. Скопље: 1930.
9. Крушевац, Тодор. "Задругарство у Босни и Хереговини". *Преглед*, Књ. 16, Св. 204, (1940): 600–603.

10. Марковић, Голуб. *Задруге и њихов развој у Великој Британији, Немачкој, Швајцарској, Данској и Југославији*. Београд: Правни факултет, 1937.
11. Милошевић, Богољуб Н. *Хришћанска црква и задругарство*, Београд: Штампариа Раденковић.
12. Младенац, Громослав. *Историја задружних доктрина*. Београд: Штампариа "Привредни преглед", 1935.
13. Тотомианц, Вахан. *Кратак уџбеник задругарства и политичке економије*. превод Драг. М. Михајловић. Београд: Издавачко-просветна задруга С.О.Ј., 19??.
14. Халуза–Парис, Савка. *Појава и развој земљорадничког задругарства у Србији. Период до Првог свјетског рата*. Београд: Задружна књига Београд, 1966.
15. Jarak, Nikola. *Pod zastavom duginih boja*. Sarajevo: Štamparija Društva Prosvete, 1933.
16. Jarak, Nikola, *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1956.
17. Karaman, Srećko. *Seoske zajmovne blagajnice po sustavu F. V. Raiffeisena. Kratki podaci i upute dra. Srećka Karamana*. Zagreb: 1895.
18. Selak, Vjekoslav, Hamid Bogučanin и Sadžida Kasapović, *Poljoprivredno zadrugarstvo*. Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 2002.
19. Tomičić, Juraj. "Zadrugarstvo Jugoslavije", У *Privredni almanah Jugoslovenskog Lloydа*, 29–38. Zagreb: 1929.